

MIRELA ŠUŠIĆ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, HR – 23 000 Zadar

LIK PERKE U *TRILOGIJI O KURLANIMA* MIRKA BOŽIĆA

U Božićevoj *Trilogiji o Kurlanima* pojavljuje se cijeli niz ženskih likova čija zastupljenost varira od čestoga pojavljivanja do sporadičnih i rjeđih susreta s njima. Neke od njih pisac neposredno gradi opisujući njihov izgled, emocionalno stanje, društveni status te kroz dijaloge i monologe ozbiljuje njihove muško-ženske i žensko-ženske odnose, ali i posredno, naslućujući njihov odnos s pojedincima ili pak kolektivom. Ova ženska lica, umjetnički izvanredno ostvarena, podignuta su na razinu pojma kakvim se, između ostalih, pokazuje Perka na koju je i usmjerena interpretacija u ovome radu. Riječ je o silovitome, ali kaotičnome ženskom liku koji Božić ostvaruje kroz polifonijsko prožimanje erosa, smrti i boli. Iznimna ekspresivnost elemenata naturalizma kojima autor potencira ovaj lik ozbiljuje se elementarnošću Božićeva jezika iz kojega, zapravo, i izvire snaga njegova književnog stvaralaštva.

KLJUČNE RIJEČI: *lik Perke, karakterizacija, Trilogija o Kurlanima*

Prvi dio *Trilogije*, roman *Kurlani*, razotkriva duboku spolnu asimetriju: dominaciju muških perspektiva i isključenje ženskih subjekata iz kulture (usp. Oraić Tolić 2005: 66) što se posebno ogleda u liku Perke koji egzistira u zahtjevnome, bijedom natopljenome i primitivizmom oslikanome društveno-povijesnom kontekstu. U strukturnome smislu ovoga lika pisac je karakterizacijskom osebujnošću istaknuo markantnu osobnost lika Perke koja je ostvarena kroz njezin značaj u romansijersko-fabulativnome smislu, koji s jedne strane uobličava njezinu funkcionalnost, dok s druge strane ovaj ženski lik ozbiljuje načelo životnosti i psihološke uvjerljivosti. Lik je oblikovan dvjema strategijama: realističkom i modernističkom. Realističko oblikovanje usmjereno je primarno opisivanju prostora u kojemu Perka egzistira i ukazivanju na funkciju koju ona u njemu ima, dok se modernističkom strategijom ukazuje na dubinsku strukturu lika Perke tematiziranjem njezinih frustracija, želja i dilema. Kompleksnost lika Perke ovjerena je fazama njezina dinamična razvoja u sklopu radnje *Trilogije*. Tako se na početku *Trilogije*, u romanu *Kurlani*, Perka javlja kao stamena žena, poželjna i potentna odnosno kao ženski lik koji autonomno egzistira u književnoj stvarnosti iz koje se saznaje kako je naslijedila muževljevu kuću i kako sama u njoj živi. Dakle, u književnoj stvarnosti Perka živi sama i samostalno.

Međutim, kako se u ruralnome prostoru konzervativnoga, patrijarhalnoga svjetonazora, u kojemu se opozicija muške i ženske subjektivnosti nije dovodila u pitanje, ženina jedina funkcija iscrpljivala u kućanskim poslovima i majčinskim dužnostima te je žena u intelektualnome smislu subordinirana muškarcu i nemoćna za samostalnu egzistenciju, ovaj lik biva sve više ovijen patničkim velom kao karakteristikom svih kurlanskih žena. Tako, s početka određeni joj mimetički modus junakinje koja rješava određeni problem¹, biva kasnije, kroz vlastiti joj tragizam, vanbračnoga, tragično usmrćenoga djeteta, srozana na patnicu vrijednu žaljenja što posebice dolazi do izražaja u drugome dijelu *Trilogije*, romanu *Neisplakani*. Na kraju trećega dijela *Trilogije*, pred sam kraj romana *Tijela i duhovi*, saznaje se, posredno preko lika Andrije, da je Perka umrla: *Perku... žalosnu udovicu... raspeo si na križ... zatuka kamenom... strovalio u grob!* (*Tijela i duhovi* 1989: 257) Međutim, s obzirom na bogatstvo duha Božićeva jezika i specifičnost njegova kolorita, ove sintagme "raspeo na križ", "zatuka kamenom" ili pak "strovalio u grob" mogu se recipirati i kao svojevrsne hiperbole pa pitanje Perkine smrti (p)ostaje mistično, tim više što je u prethodnome romanu *Neisplakani*, posredno kroz lik Petra i lik Mladena, eksplicirano Perkino kamenovanje, ali i njezino preživljavanje toga kamenovanja.

Ovaj ženski lik tijekom romana pogađaju mnoga zla: udaje se za nametnutoga muškarca, mlada postaje udovicom, dodijava joj naprasni i nasilni djever Krdo, rađa vanbračno dijete i doživljava njegovu tragičnu smrt, ukratko, a kako je na početku romana *Kurlani* sama za sebe Anđeliji rekla: "vrag ju je cijelog života darivao". Međutim, začudno je kako joj niti jedno od tih zala nije tako teško palo kao osjećaj osude i potpune odbačenosti od sela i kolektiva. To se najjače reflektira trenutkom njezina odlaska u crkvu gdje se nada bilo kakvom razumijevanju, tuđoj pozitivnoj emociji, oprostima sela, jer će se zavjetovati i opet pripadati narodu, i počinje puzati na koljenima te: *prvi put dodirnu rukama zemlju strahovito se prestrašivši za dijete koje je lako mogla zgnječiti prsima.* (*Kurlani* 1980: 261) Ali Perka nije prestala puzati. Ta ugroza djeteta nije joj bila važnija od osjećaja pripadnosti i kolektivnoga prihvaćanja. Psiha joj je već bila načeta grijehom i sramotom, negdje u dubini duše imala je tračak nade da će je, ako se zavjetuje i odradi zavjet, ponovno prihvatiti. No, tek u crkvi biva kažnjena jer za nju tamo nije bilo mjesta, u doslovnome i prenesenome značenju. U tragičnome trenutku kada Perka, u želji da dohvati makar i laticu Gospina čudotvornoga cvijeta [...] *i sad je samo žudjela za blagoslovljenim čudotvornim cvijetkom čije će djelovanje iscijeliti rane i bolesti* (*Kurlani* 1980: 272), zbog bezumne fizičke iscrpljenosti gubi kontrolu i pada te svojim tijelom usmrćuje vlastito dijete. Žene koje je u tom trenu okružuju u fanatičnom zanosu daju joj u ruke mrtvo dijete kako bi ga prinijela Gospi "da ga oživi". U toj bezumnoj pomutnji jedino lik Joska Mladara simbolizira glas zdravoga razuma te im viče: – *Glupače seljačke, brže ga nosite doktoru. Umjetno disanje! Ajde, što bleneš, ovco katolička! Žuri! – poviče im [...]* (*Kurlani* 1980: 275). Kroz lik Joska Mladara pisac dijagnosticira zaostalost naroda koji vjeru, religiju i praznovjerje prakticira simultano po cijenu vlastitoga zdravlja i životne tragedije, osuđujući na taj način religioznoga pojedinca koji ima kolektivan odnos prema religiji, upražnjavajući rituale isprazno ponavlja radnje i obavlja crkvene dužnosti. U pozadini velikih

¹ Perki svekar Silvestar ukazuje povjerenje kao sposobnoj i diskretnoj osobi, tražeći od nje da ode u njezino rodno selo i njegovoj kćeri, trudnoj Gari pronađe ženika, čime bi se izbjegla kurlanska sramota.

događaja kao što je procesija o Velikoj Gospi, u sjeni tragičnoga gubitka djeteta krije se nevidljiva kršćanska kazna za bludni grijeh. Drama slabih, neosviještenih žena donesena je u krikovima njihove zavjetne muke, a uloga crkve karakterizirana je i kroz kritiku klera: *Fra Luka poimence, svake nedjelje spominje s oltara grešnike i grešnice i priziva boga-osvetnika u kojega nema zaštite ako te njegov predstavnik odbije makar dopušta da mu se vješaš o krunicu.* (Kurlani 1980: 223).

U smislu socioloških značajki Perka je udovica pokojnoga Ivana, Silvesterova najstarijega sina, koji je poglavar Kurlana donjih. Prije udaje bila je jedinica, bogata roda, iz sela Otoka, a s obzirom na to da joj je svekar muža često otpravljao na poslovna putovanja, bila je naviknuta na osamljeni život bez muža te je vrlo brzo postala i udovica. Negdje u Češkoj, u sudaru vlakova, izgubila je muža Ivana. Znakovito je kako već na početku romana pisac Perkin značaj u obitelji određuje posredno kroz lik Silvestra, njezina svekra, riječima: *Ti ćeš, Perka, njoj (trudnoj!, neudatoy! Gari) nać ženika iz tvog sela, i to ajde odma.* (Kurlani 1980: 55) što svjedoči o Perkinjoj funkciji u široj obitelji s obzirom na to da joj je time ukazano veliko povjerenje. Međutim, Perka ima dvojak tretman u muževljevoj obitelji. S jedne strane svekar joj povjerava važnu ulogu kao što je pronalazak ženika za kći jedinicu koju voli (bez obzira na to što je žensko!), dakle gotovo da joj stavlja u ruke zadatak o čijem izvršenju ovisi ugled i ponos obitelji. S druge strane taj isti svekar koji ima patrijarhalnu i stvarnu moć te presudnu ulogu u svojoj obitelji i ta ista obitelj ni na koji način ne štite Perku kada je požudno progoni djever Krđo. K tomu je lik Perke, uz to što je karakteriziran odnosom s ostalim kurlanskim ženama, ujedno i ženski lik koji ima najrazgranatije odnose s muškim likovima. Ovaj reljefni ženski lik razgranatost svojih odnosa temelji na kontaktima i konfliktima u kojima se susreće sa zaovom Garom, ljubavnikovom suprugom Anđelijom te se njezina karakterizacija, uz pripovjedačeve opise i komentare te unutrašnja joj stanja, ostvaruje i kroz njezine neposredne odnose sa svekrom Silevestrom, djeverima Krđom i Andrijom, ljubavnikom Filipom, trgovcem Bikanom, dobrodušnim Silvesterovim slugom Čukanom, udovcem Gavranom, bratom Mrkoglavom, čak posredno i sa svekrovim bratom Mrkom Kurlanom koji se "zluraduje" njezinoj i Filipovoj vezi kao Silvesterovoj sramoti. Već na početku *Trilogije* na relaciji muško-ženskih odnosa očituje se već spomenuti Perkin odnos sa svekrom Silvestrom koji ukazuje na Perkin položaj u obitelji. Krđin interes za Perkom proizlazi kako iz njegovih fizičkih, nagonskih gotovo animalnih predispozicija tako i iz Perkina zamamnog izgleda, ali i njezina drskog i ponosnog stava. Upravo Perkin otpor, odbijanje i ignoriranje još više potpiruju Krđinu strast. U situacijama koje u svojoj pomami stvara Krđo, Perka djeluje kao konfliktna osoba, dok se lik Krđe može okarakterizirati mišlju Camille Paglia:

"što je slabije odgojen – tj. što je manje socijaliziran – to će oštrije biti njegov osjećaj animalnosti seksa, a jezik grublji. Prosti grubijan nije proizvod društvenog seksizma nego odsutnosti društva. Najprostačkiji jezik jest jezik prirode." (Paglia 2001: 15)

Svjesna vlastite ugroženosti i kao udovica nezaštićenosti, Perka se verbalno bori, ali u očima "gušavog, mrzovoljnog i naprasitog" Krđe biva još putenija, još poželjnija. Krđina neutažena požuda odraz je erotskoga kompleksa koji najbolje očituje začudnu psihologiju muškaraca koji zahtijevaju da žene vrše "ono za što su postavljene" i što vjera i muž od njih traže, a da ih istodobno ponajviše žele u

njihovu otporu, napetosti i netrpeljivosti. Nagonom motiviran pritisak Krđe prema Perki najznačajniji je impuls njihova suparništva iz čega kasnije, kad Perka rodi Filipovo dijete, pod utjecajem Krđine zle namjere i zlih glasina, jer je "nije uspio silovati", dolazi do indirektno konfrontacije pojedinca i skupine, odnosno Perke i sela. Perka tada postaje predmetom ruganja i ogovaranja, a selo je mrzi zahvaljujući ponajviše zlobniku Krđi koji umjesto da je zaštiti kao djever, kao tazbinski rod, kao obitelj i svojta, on je upravo suprotno – polazište sustava osude. I dok se Filip tuđi od trudne Perke, bojeći se kakvoga njezina nesmotrenog čina kojim bi se odala da je on otac njezina djeteta i time na oboje navukla veliku nevolju, dotle nezaštićenu Perku verbalno maltretira upravo djever Krđo. Ponaša se kao da na nju polaže kakva prava: *S kim si se kurvala?... Utopi mule, udaj se za mene!... Momka ti čeka kamen u glavu i jama!...* (Kurlani 1980: 223) Perka je Krđi samo predmet požude, objekt zadovoljenja spolnoga nagona. Krđin odnos prema Perki svjedoči otjelovljenju Perkine biološke funkcije koja se reflektira u slici prirode, a potlačivanje Perke kao i potlačivanje prirode ono je na čemu muškarci, čiji je Krđo prototip, grade svoju slavu: *Gonilo ga je osjećanje svoje slabosti i divljačka griža što je nije on silovao, da s njim rodi, sramulja.* (Kurlani 1980: 240) Odnosom Perke i Krđe afirmirana je binarna opozicija muško-ženskih odnosa na razini međusobne nadređenosti-podređenosti.

Nakon poroda Perka odlučuje, kad očvrsne, vratiti se k bratu u svoje selo, međutim, tijekom procesije na kojoj želi okajati grijeh preljuba tragično joj pogiba dijete te se vraća s mrtvim djetetom tuđem selu, svojoj kući. Čukan spoznavši Perkinu tragediju uzrokovanu pritiskom kolektiva, revoltiran seoskom zlobom, osvetoljubljivo pušta jarce i magarce u mladu lozu: *Neka i' sve parnice umetnu!* (Kurlani 1980: 283) čime pisac u semantičkom krugu zatvara početni motiv "jarca i magarca" i "mlade loze Amerikanice" s ovim završnim motivom.

U odnosu Perke i Andrije zrcale se specifične karakteristike oba lika. Andrijino poštovanje prema Perki s početka *Trilogije: Pa i Perku obraniti treba, nju, koja je toliko zla nanijela njegovu rodu.* (Neisplakani 1989: 182) uzvraćeno mu je Perkinom sestriškom ljubavlju: *Tebe sam volila više neg brata rođenog...* (Neisplakani 1989: 183) međutim kad Andrija saznaje od same Perke da je Filip Kurlan, neprijateljski rođak, otac Perkina mrtvog djeteta: *Filip? – protvne Andrija. Filip ga je volio kao i ona? Ne uzmogne se više savladati.* (Neisplakani 1989: 183) – biva zamijenjeno kurlanskim bijesom i srdžbom. Nakon spoznaje da je Filip otac Perkina djeteta, Andrija prema njoj postaje grub. Kulminacija grubosti i bezosjećajnosti Andrije Kurlana događa se ispred Mrkoglavove krčme u dramatičnoj sceni u kojoj Andrija Perki zlonamjerno, verbalno "čupa" srce i "razara" dušu govoreći joj kako su nad njezinim mrtvim djetetom Kurlani napravili obdukciju. Upravo ovim Andrijinim riječima motivirana, preneražena Perka odlučuje premjestiti tijelo mrtvog djeteta iz postojećega groba, iz dvorišta svoje kuće, a gdje je Krđo svjesno i bezdušno kamenuje dok to iz Perkine kuće gledaju skriveni Petar i Mladen koji ne reagiraju bojeći se otkriti vlastito sklonište. Međutim, Krđo je ne kamenuje zbog njezine nakane, jer je ona nije niti pokušala realizirati, budući je na sinovu grobu spoznala ludost vlastite zamisli. Krđo je kamenuje jer to odavno želi. Želi Perku mrtvu. Njezinom smrću kao da će izliječiti svoj duboko ukorijenjeni seksualni kompleks i opravdani osjećaj manje vrijednosti. Njemu je Perka izvor požude i mržnje. Fatum koji ga uznemiruje

u egzistenciji. Muško-ženska relacija najviše dolazi do izražaja upravo u odnosu Perke i Filipa o čemu će kasnije u ovom radu biti više riječi.

Psihološke značajke lika Perke naglašene su kroz spomen njezina djetinjstva u kojemu se ljubav i briga iskazivala pogrdom riječju i batinom te kratkoga djevojaštva naglo prekinutoga prisilnom udajom iz čega proizlazi spoznaja o Perkinu gordom odrastanju kao ishodištu razvojnoga pravca njezina psihološkoga profila:

A i bila je djevojka i vrilo je u njoj djevojaštvo. Samo, u familiji imadaše oca koji nikad nije štedio ni jezičinu ni kaiš, na živu ranu metnuo bi soli a u suzno oko usipao papriku; najmilosrdni je bio kad bi samo koprivom ožario nježna osjećanja. Tako je i Perku skorio (zaštitio je od ljudi, kako je mislio. Ali u njoj i sad na momente bukne u ružu išibana mladost. I u njoj se u naravi ostisnulo očevo kandžijanje) [...] (Kurlani 1980: 59)

Načinom odrastanja i rano postavši udovicom: *Nije mi pedeset... A pokojnoga nisam ja odabrala (Kurlani 1980: 59)* Perka je otvrdla u mucu, iskusna, snalažljiva, snažna, istodobno brižna i duboko duševna: *Neizgubljena je u nje samilost kao i strast. (Kurlani 1980: 38)* Iako ponosna, vrijedna i dobra, žena je s tragičnom sudbinom kojom Božić svjedoči o višestrukoj i kompleksnoj ulozi žene onih vremena² i onoga prostora. Iz Božićevih riječi: *Perka je već petnaest dana u svom selu Otoku, a da nikome nije ni riječi zucnula o svom poslu (Kurlani 1980: 57)* saznaje se o njezinu pouzdanom i čvrstom karakteru vrijednom svakoga povjerenja.

Do izražaja dolazi i seksualni aspekt ovoga lika koji u sebi nosi arhetip ljubavnice. Naime, preko intimne razine lika, pisac Perku dovodi u subjektnu poziciju u odnosu na širi socijalni i kulturni kontekst. Najbolji primjer Perkinе frustracije i žudnje u romanu *Kurlani*, a možda i jedan od najupečatljivijih primjera frustracije i žudnje ženskoga lika u hrvatskoj književnosti Božićevo je portretiranje Perkinih osjećaja dok gleda Garinog sin – Garina. Jer, i Perka želi ostvariti životnu i jedinu svrhu svake žene toga vremena i toga prostora, postati majkom! Svjesna je svoje mladosti, vlastite požude i potrebe, nagona i strasti, koje želi realizirati, a izvanredan primjer opisa ovoga njezina unutrašnjeg stanja u sugestivnoj je funkciji portretiranja Perke kao potencijalne ljubavnice i buduće majke:

Još je jedno stvorenje u selu trpjelo zbog novog stanovnika. Perka već nije mogla presti mirno; dirnula bi predivo, zažagarila očima, iskrzala joj se duša. Nenauidnost prilegne uza nju, pa je noću budi, a danju bada. Za Garinova života činila je da svoju suhoću, suhu i smežuranu teže podnosi, a sitna pažnja prema majci koja je rodila sina bila je odveć velika bol za nerotkinju, udovicu, ostavljenu kuju. A novih cura po selima kao maslačaka s proljeća, imaju momci i ljudine, dosta svilenog prediva, tko će se mašiti za bezglavičastu peteljku. Sve to ustvari nije bila istina. Ona je najpuniji maslačak, punite ga, punite ljudi! Ona je zreli čir, zažmite ga, zažmite momci! Ona je lađa, paripče, oblak, cvijet. Jedrite, jašite, plovite, uberite ga! Ona je na koncu vrag i zmija, čuvajte se ravnodušnosti, nehaja, nepažnje, draženja i vrijeđanja. Ona je, ljudi, čovjek u kome priroda leprša poput razvijenog barjaka; vjetar će ga izrojtati bez boja. Ona je prsten i jabuka. Gađajte strijelom i grizite zubima!

Ali, glad mimo nju siti se evo kradom i usrećuje sretnije! Povijala je Garina s pohlepom od koje je strahova [...] (Kurlani 1980: 77)

² Vrijeme radnje lako je određivo s obzirom na to da Božić spominje izbore 1935. godine te suparništvo Mačeka i Jevtića.

Složenost ovoga lika, očitovana istovremenim prožimanjem ženske podčinjenosti, kršćanskoga straha od grijeha i kazne, ali i ženske nadmoći koja svoju snagu crpi u muškoj želji, zrcali Perkin erotski kompleks. Naime, opisom putenosti i jedrine iz kojih se rađa prirodna želja i potreba, a oslobađajući je etičke dimenzije i moralističkih okvira, Božić ponire u strukturu lika Perke, psihološki nagovještavajući Perkinu erotsku strast i upravo kroz lik Perke u radnju uvodi seksualnost kroz koju se između ostaloga, ali ponajbolje očituje uzavrela kurlanska krv muških i ženskih kurlanskih likova, a čije prožimanje predstavlja "zamršeno sjecište prirode i kulture" (Paglia 2001: 2). Perkinovo djelovanje motivirano je strašću, osjećajem ljubavi i erotskim nabojem. Još na Filipovu putu prema Perki, pisac u nekoliko škrtih, ali vrlo upečatljivih riječi "po izgledu bečarka ka i ti!" uspješno oživotvoruje lik Perke, nagovještavajući Perkinu putenost:

Nego, ima ovdje blizu, u Kurlanovom zaseoku udovica, po izgledu bečarka ka i ti! Kušaj trampit snagu, gladna je ona nje. Samo pazi da ti ženu ne cremekne, odnedavna se bavi tom krvavijom... Perka se zove, Perka pokojnog Ivana Kurlana... (Kurlani 1980: 115)

Kad Filip koji usprkos svojoj volji, ali po ženinoj zamolbi, odlazi po Perku u neprijateljsko selo Kurlane donje i riskira s obzirom na to da se nalazi na neprijateljskom terenu zavađenoga sela, putem se raspitujući za Perku, taj odgovor "neke babe" liku Perke ulijeva život i strast. Međutim, važno je naglasiti kako je ovaj posve sporedan ženski lik "neka baba" zapravo u službi kolektivne svijesti. Ta je "baba" odraz kolektivnoga mišljenja, onoga što selo misli o Perki. Perkin život i bučnost ruše predodžbu o pasivnoj ženi. U jednom trenu ona je svjesno i nagonski bučna, zavodljiva, pomamna: *Bučna je, smijuljasta, gordeljiva. Zvjera, sama je s njim, a vani je mrak i pusta gluvoća planine.* (Kurlani 1980: 120) Preko vanjskoga opisa lika pisac posredno kroz slutnju i nagovještaj dovodi čitatelja u njegov unutrašnji svijet.

U ovome dramatičnom dijelu Perkin i Filipov lik pisac realizira kroz njihov odnos i dijalog, a unutarnji život likova oslikava na osebujan način, u surovoj stvarnosti stvarajući osjećaj i raspoloženje:

- U selu te zovu sisuljom i bečarkom.

- Nije mi pedeset... A pokojnoga nisam ja odabrala. Udat ću se, oblijeću oko mene, čuo si, i zbog ove kućice...

Kurlan napući usne, ali nije htio da joj odbrusi. Očima je duboko odvagne i njena jedrina ga uskomeša. Ne usudi se da je dalje gleda, sjene mu probile udubine lica. Učinit će Anđeliji ova kako valja, vršljiva je, sisata, radosna; od ruke će joj poći, uvjeravao se. (Kurlani 1980: 120)

Osjetilna kulminacija doživljaja biva smirena pred konačnu erupciju osjećaja, a kroz govornu karakterizaciju kao književni postupak, pisac je ovim likovima udahnuo poseban duh književne stvarnosti: *Povečeraše pure i slanine, a onda mu ona primese bukaru crnog vina u kojem potonu njegovo lice.* (Kurlani 1980: 120) Perka je, bez dvojbe, bez moralne dileme ušla u preljub s oženjenim muškarcem prema kojemu je osjetila želju, strast i poštovanje:

Kurlan joj se zagleda u mačkaste oči. S prsima su joj disale, rogačila ih je u njega, prestravljena od njegove naglosti i neustrašivosti. Nije to neka fukara ušljiva nego zbojiti

i krepak muž, pomisli ona, koga ne može sramotiti svakakvo huckalo kao što je Krđo. (Kurlani 1980: 120)

Kurlanska strast dolazi do svoga vrhunca i realizira vlastitu požudu, međutim, pisac ne donosi eksplicitni opis ljubavne scene između Perke i Filipa, već sav erotski nabož realizira kroz slutnju nadolazećega:

On tada svrati svoj duboki pogled na nju, a ona žarkastim očima štrcne po njemu, pa ih naglo obori, zadržavajući prpošni i bockavi izraz oko poluotvorenih usta. (Kurlani 1980: 120)

[...]

Sune mu oko na udovičine bijele zube, prostruji mu žilama snaga. (Kurlani 1980: 121)

[...]

[...] smijala se ona opet prpošno, zvonko, pršteći sva i vrišteći svakim komadom svoga tijela. Ali, kad ju je on zgrabio rukama, ona ga je nečujnim disanjem i leptirovim trzajima istovremeno mamila i protivila mu se, dok se na koncu treperavo umirila nespojenih usnica. (Kurlani 1980: 121)

Koliko god bila u društveno potlačenome položaju, žena je za Kurlana središte svijeta, vječni izazov koji ga fatumski privlači, određuje i muti mu razum i krv:

Ali u Filipu se razgara strast, htio bi mužjački da splasne udovičinu kočopernu krijestu u zelenotamnim, mačjim joj očima. Spopada ga čak i bijes i ljutina na nju. Pomamno diše za njom. (Kurlani 1980: 122)

Štoviše, Perka kao babica životno bitna u trenutku kad Anđelija treba roditi, s obzirom na to da postoji stvarna opasnost da će Filipovo dijete umrijeti ako tko vičan ne pomogne, kao što je bilo s prvim Filipovim djetetom, u odnosu na Filipa muškarca, postaje nadmoćna. Kao proistek te situacije, Perka u trenutku erotskoga naboja ima mogućnost odbiti Filipa kao oženjenoga muškarca, međutim, njezin će se moralni kodeks probuditi tek kasnije.

Perkina seksualnost realizirana u odnosu s Filipom njezinu liku daje novi kolorit i dvojakost njezina karaktera: *I nitko ne bi vjerovao da ta oštra ženska jezičina blago može karati, i milo tepati. (Kurlani 1980: 222)* Dakle, u bitnome je izražena ambivalentnost ovoga ženskog lika koja je simbolički nagoviještena od prvoga dijela *Trilogije*, romana *Kurlani: Dugo je ostala sama [...] raspolučena bića, u svakoj joj poli kucka po jedno srce koja je oba Filip oživio. (Kurlani 1980: 224)* Perki, s jednu stranu životom upravlja spolni nagon, dok s drugu stranu unutarnja logika vlastitoga joj karaktera nameće osjećaj grijeha i kajanje. Tako Perka istodobno i želi Filipa, i otimlje mu se, topla je i hladna, privlači i odbija:

Bila je sva sazdana od živih komadića, koje je morala razdati u prolazu, bilo komu, uvijek, pomisli on. Nije joj mogao vidjeti oči, osjeti samo u njenom tihom drhtanju punu predanost. Ali u ovoj predanosti nije bila kadra, kao nekad, primamiti otimljući se i žudeći jedno³, voljno i snažno. Sad ju je trebalo brati žutu i prilično uvelu, svako joj je oko bludio u svojoj smjernoj čežnji, a dvije su je čežnje oboljele i jedna drugu oslabile. Morala je kupovati lijekove i za jednu i za drugu. (Neisplakani 1989: 61)

³ Istaknula M. Š.

Kompleksnost ovoga lika očituje se i u njezinu dvostrukom duhovnom stanju i raspoloženju. Iako obuzeta neizrecivom tugom zbog smrti djeteta i načina na koji je dijete usmrćeno, pisac kontinuirano likom Perke ovjerava žensku spolnu budnost:

[...] *stisnuvši oči kao kakva đavolska starica. Riječi joj zažuborište pustopašno i puteno. – Dimila je ka` dobra Silvestova lula. Uvik sam ti bila gladna u njoj ka` da sam trpala na dvogrlo. Za svakog domara bilo je u svako doba pogače i štipaka. Da si ti vidio, moj Bikane, ono drapanje ženske i muške vune, koje je ona vidila. I`! Ti bi se rastopio od slasti ka` maslo od vrućine. Ža` mi je što ne mogu više u njoj mladinjat.*

Mladić ju je gledao iznebušeno. Sve se oljigavila onom poznatom pomamom i onim poznatim namamljivanjem, koje prevari žrtvu. Mrkoglave su kao zmiје, pomisli, bezbroj raspoloženja i lukavosti.

[...]

Tada se ona udari šakom snažno o grudi. Zveкну muklina, kao iz bezvodnog bunara.

Oprosti mi, Gospe! – zavapi ona tiho pritišćući obje šake na prsa.

[...]

Imaločašnja njena sramna goropadnost. I to ovdje, pred djetinjim grobićem! (Neisplakani 1989: 169–170)

Iako je Perka već s početka drugoga dijela *Trilogije*, romana *Neisplakani*, uvedena sad kao oronula, životom ugasla žena, nimalo privlačna, tugom odbojna, Božić se još jednom, pred sam Perkin kraj poigrao njezinom ženskom putenošću što potencira samo jednim jedinim epitetom: *Druga joj latica nećujno ljube **sjajnu**⁴ kosu...* (*Neisplakani* 1989: 57) Do ovoga trenutka, mračna, tamna, ledena Perka u Filipu ponovno budi uzavrelu kurlansku krv te unatoč svoj Perkinjoj tuzi i svom Filipovu jadu, gotovo se ponovno bacaju u ljubavni zanos:

[...] *Trenom stvori i razložan zalet; mužjačka dužnost prema noj, samoj i napuštenoj.* (*Neisplakani* 1989: 60)

[...] *jer se stala oslanjati o njega kao o buru.* (*Neisplakani* 1989: 61)

Nije slučajna piščeva poredba Filipa s vjetrom. Filip Perki, upravo poput vjetra, nije nikakav oslonac, a k tomu je još i hladan i šiba je, u svakome smislu. Psihološki je potkopava ističući mušku superiornost samim postojanjem definiranim muškim spolom:

- *Ubila si ga čim si upuzala s njim u onu gungulu. Tko je vidio s djetetom na rukama puzati u procesiji ...*
- *I Anđelija je puzala, pa ...*
- *Muči! Anđelija nije sramotna! ...*
- *Nije to sramota, nije. Onda je i tvoja sramota ...*
- *Sramota je samo ženska, čuješ ...!*⁵
- *Nije to sramota, nije ... Ja sam ga volila – zadržće prožeta pravednošću.*
- *Ćukan kaže, da bi onda i Nju bila sramota – reče, sjetivši se oljuštene starčeve pesti uperene u Gospinu sliku s luminom.* (*Neisplakani* 1989: 58)

⁴ Istaknula M. Š.

⁵ Istaknula M. Š.

Posljednji intimni susret Perke i Filipa konstelira Perkin arhetip patnice koji je prevladao arhetip ljubavnice i koji predstavlja snažnu dramatsku komponentu proze:

... podvije joj s leđa ruku oko prsiju.

Ona ustreperi. U njoj je gudio zamor tijela i druga neutažena žeđ. Šumu njegovih prsa, lance njegovih ruku, bol njegova ugriza! Topli brlog, koščate okove, trpljenja! A onda se uzbuđi grozovitim predosjećajem. "Gomilaš grešni teret na svoju dušu ..." (Neisplakani 1989: 61)

[...]

Natraške je uzmicala pred njim i suknjom mela bijeli nanos. Uzvijeri se i strašljivo obazre oko sebe, ne bi li mu umaknula, ali je on za njom lagano stupao i dozivao: "Perka, slušaj, čuješ!" Tada se smiri, uspravi, zakorača – i kao svitak uklupča na humku. Oči prestravljeno uzvine na njega, kao iznemogla lasica u zamci.

"Ona nije pri sebi" sune Filipu." Utječe se grobu. Može netko naići, čuti ... šta?

Uto se ona zagrcene i časkom zatim provre muklom tužnjavom.

Filip se izmakne, iziđe iz vrta. (Neisplakani 1989: 62)

Ova dramatska kompleksna komponenta predstavljena posljednjim Perkinim i Filipovim susretom na grobu mrtvoga im djeteta, slojevita je mješavina piščevih zgusnutih, dinamičnih prizora potenciranih isprepletenošću erotikoga naboja među likovima s najdubljim ljudskim bolom izazvanim smrću djeteta i muškom surovošću prema ženi, a što je značajka Božićeva dramatskog naboja kao jedne od bitnih karakteristika Božićeva proznog stila koji ponajbolje dolazi do izražaja u *Trilogiji o Kurlanima*.

Naime, Perku odmah ne muči etičnost vlastitoga čina, narušenost društvene norme ni mišljenje šire zajednice, a niti tradicionalni kršćanski svjetonazor. Tek kada postane svjesna Anđelije kao stvarne osobe, tim više dobre i plemenite, u Perki se budi svijest o vlastitome činu: *Darivati drugome sebe i svoje ruke nije toliko sramno koliko primati za grijeh nagradu. Tek u tom času ona ga je i bila svjesna.* (Kurlani 1980: 123) Osviještena Perka, sada svjesna da njezino djelovanje nije samo sebi svrha, da se njezina realizirana žudnja nije ograničila samo u okviru erotikoga čina, da je to djelovanje i prema drugima i da je ono po prirodi stvari usmjereno i prema Filipovoj ženi i djetetu, a ona, Perka: [...] *zavoljela ga je, zavoljela oboje, i njih i njihovo dijete, sve troje* (Kurlani 1980: 124) više se ne želi podavati Filipu iako i dalje za njim žudi: *Trudna je, zemlja je vuče, ali žudi za Filipom. Nada se da će ga na povratku susresti na osami i videći ga zatomiti bar donekle buru u sebi.* (Kurlani 1980: 222)

Pisac je lik Perke prenio iz pasivne u aktivnu ulogu i "naplatio" joj to moralnom dilemom i grižnjom savjesti. Perka i dalje žudi za Filipom, i dalje ga želi, iako dvoji, ipak mu se ne podaje:

Kad se uvjerio da okolo nema žive duše i da je mrak gust, sustiže je Filip svojim velikim koračinama točno pod onim grabom gdje se rodio, na ulazu u šumu, i saleti je:

– *Šta ti je?*

– *Šta bi mi bilo! Ništa...*

- *Već sam ti dodija...?*
- *Nu ti čudi prevrtljive! – prekori Kurlan. – Juče ti igraju oči ka na žeravi, a danas i zabadaš u zemlju. Žesti mi se opet, udovice, draža si mi!...*
- *Ne sapini me, Kurlane, kumim te sinom!*
- *Ma... – otpljune on – nek te sotona razumi. Dođi ti meni ovako ovdje... – otpoče je on grliti i slamati prema zemlji.*

No ona mu se ote i odgurne ga.

- *Nemoj, učinit ćemo Anđeliji naža – pogne glavu. (Kuralani 1980: 124)*

Dok se lik Perke u prvom dijelu *Trilogije*, romanu *Kurlani*, susreće kao zamamna, kršna žena Dalmatinske zagore, jaka, sposobna, samostalna, zavodljiva i potentna, nakon tragične smrti djeteta Perka postaje neutješna, kopni fizički, duhovno i psihički, nestaje i kao lik i kao pojava. Tako prvo Perkino pojavljivanje u drugome dijelu *Trilogije*, romanu *Neisplakani* nije u ekspliciranju njezina duhovnog i emotivnog propadanja, već je ona samom svojom fizičkom pojavom kratko, ali slikovito i upečatljivo, uvedena kao posve drugačija, izmijenjena osobnost, sad nakon gubitka djeteta, kao tragičan lik u crnini:

Niz drvene stepenice u dnu krčme siđe seljaka žena u crnini. Stas joj je pogrbljen, ukrštene ruke pritisla na prsa kao da je boli pod srcem. Kretnje su joj starački nesigurne, kao da nekome smetaju, tihe i neopazljive. Žena se svakih nekoliko trenutaka čudno ukoči, kao da tim nepomičnim stavom želi zaustaviti vrijeme. (Neisplakani 1989: 29)

Suprotstavi li se ovomu opisu opis Perke s početka *Trilogije* "mačkaste oči", "žarkastim očima", "prpošni i bockavi izraz oko poluotvorenih usta", "udovičine bijele zube", "smijala se ona opet prpošno, zvonko, pršteći sva i vrišteći svakim komadom svoga tijela", "udovičinu kočopernu krijestu u zelenotamnim, mačjim joj očima", uočava će drastična promjena ostvarena logičnim i opravdanim procesom uvjetovanim tragičnom smrti njezina djeteta. Perka je trpiteljica nevolje i nesreće koje su je zadesile zbog nesretnoga slučaja, a čiji tragizam doseže razmjere koji joj oduzimaju svaku mogućnost promjene situacije, ali ne i aktivnoga stanja. Naime, smrt njezina djeteta paralizira joj i živost i življenje i ona je sad kako je Božić poređuje *kao crna žoharka* (Neisplakani 1989: 29), ali s fatalističkom brigom oko uređenja dječjega groba i mjesta njegova spokoja: *Prije no presuši mlijeko, imat ćeš, dijete drago, svoju zemnu zipku s posljednjim znakom. (Neisplakani 1989: 35)*

Ritam nailaženja pojedinih odrednica Perkina novozadobivenog karaktera nakon gubitka djeteta ubrzava se u drugome dijelu *Trilogije*, tako joj prodaja kuće omogućuje ponovni kontakt s Filipom kojemu daje jedan dio dobiti za Anđeliju i djecu, a što on gubi na kocki. Međutim, dramatična scena ponovnoga susreta Filipa i Perke, dramski razrađena i dovedena do vrhunca napetosti, u kojoj je Filip istodobno i tuče i želi, jedan od ponajboljih prikaza uzavrele kurlanske mutne krvi:

– Šta dobra djela, šta ukleta? Ukleta je tvoja ... stvar ... kojoj fali ... Šta mi tu moliš? Moli, di se moli, ka ljudsko čeljade, a ne ka zvir, u noći, po brdu. Tražiš pse ... Kučko! (Neisplakani 1989: 55)

[...]

- *Marš! – plane on razjareno i naježi se kivnom drhtavicom.*

Htjede probrzati mimo nju, ali mu ona očajnički zarije glavu na prsa.

– Stani, stani, čuj me! – po drugi put danas zavapi Perka i skvrči nokte na njegovim dronjcima.

Filip stisnuo zube. Zgrabi je objema rukama žestoko, kao u gožđa, i pokuša je odlijepiti od sebe. Ali dok ju je otčupao s robe, s tijela, kao kakvu sisnu krpelj, začu pucketavo paranje svog starog prsluka i to ga razbjesni. Zaboravi se, trzne silovito, torba se na otežaloj desnoj ruci potresne i kroz gornji otvor iskokne nešto zrnja.

Ugrize ga pokapalo zrnje za srce. Udari je zapešćem lijeve šake u glavu. Ona zastenje bolno i zaglavinja, a on je onda, posrnuvši za njom još dvaput udari u vrat i u kosti, koje jeknuše prazno. Uskipi sav zluradom i nasladnom slašću, huknuvši kao da siječe drva, nadvisi se nad njom kao nad splaslim ovčjim runom, bačenim u škrape pored puteljka. (Neislakani 1989: 56)

[...]

Malko podalje od nje, slegne se i pipkavo kao slijepac poče kupiti ispala zrna, proklinjajući i pjeneći. Torbu je sad prislonio na prsi i pažljivo je svu obgrlio lijevom rukom kao dijete. (Neislakani 1989: 56)

Ovdje je osobito očitovana poetska snaga Božićeva dramskog naboja koju ističe i Živko Jeličić:

"Božićev dramski naboj posjeduje svoju vlastitu putanju kojom se kreće u sudaru teze i antiteze što su ugrađene u lica nikla i u proznim i u dramskim tokovima njegove osebujne literature. Moglo bi se ustvrditi da je dramski naboj osnovna jezgra svake Božićeve književne kreacije. I sama gola riječ kao da u sebi krije vratak dramskog sraza: kad ona osmišljava predmet, sva se obavlja oko njega, predmet je raskoljuje, unosi izravno u nju svoju raspuklinu, svoje čvoruge i zasjekotine. Nikad riječ nije lepršava opna zanesena svojom vlastitom ozvučenošću, svojim vlastitim ritmom. Uvijek joj je utroba bremenita predmetnošću, ozemljena, puna dramatičnih otisaka." (Jeličić 1984: 16)

Nakon što Perka osvijesti nemoralnost vlastitoga čina, u romanu sve izraženije počinje prevladavati modernistička narativna strategija, a sustav asocijacija i motivacija likova sve je više označen unutarnjom strukturom njihove ličnosti. Naime, dok su Perkine želje, razmišljanja i postupci bili na razini pasivnoga pristajanja na društvenu normu, dok se potpuni smisao njezina postojanja iscrpljivao u obavljanju kućanskih poslova ne žudeći za promjenama, bila je pošteđena vrtloga emocija i grižnje savjesti, ali je istodobno bila "pošteđena" i punine života. Interesantno kako je Perkina duhovnost podređena socijalnomu i obiteljskomu životu i u službi je društva, dok je njezina tjelesnost u službi gradnje njezine osobnosti.

Filip Kurlan ne želi sustati, ali u čudu zasta. Iz onakvog vragoduha ženskog sad blaga kišica romoni. Žulja ga u nutrini ova njena druga narav, odboja i milostiva, bladi ga, ne raspaljuje, pomućuje. Htio bi da joj se opet koprdecnu krsta i bokovi, tada bi bio jači, ničim nezauzdan. (Kurlani 1980: 125)

Moralno-didaktička poanta u skladu s tradicionalnim kršćanskim svjetonazorom realizirana je u Perkinu unutrašnjem nemiru, grižnji savjesti i osjećaju malaksalosti kad je počne nagrizati kajanje što sve kulminira tragičnim završetkom na kraju prvoga dijela *Trilogije*, a kako bi govoreći o ženskih likova u kontekstu mitskih tipova istaknula Helena Sablić:

"Njezinu genitalnu, uživalačku moć konzervativna zajednica nastoji pokoriti kako bi ista postala zajednici podnošljiva. Tjelesno emancipirana žena u društvenoj praksi ruralnoga, ali i urbanoga građanskog društva sa početka 20. stoljeća nije priznata dok u literaturi obično završava potpuno ili djelomično tragično." (Sablić Tomić 2005: 57).

Perkina je "slobodna ljubav" u kojoj je s Filipom začela dijete kažnjena na najtragičniji mogući način – smrću upravo toga djeteta. Kroz simboličku prizmu pisac kritizira odnos kolektiva prema kršćanskoj dogmi čiji element kajanja u slučaju lika Perke znači početak njezina kraja. Konstelacijom arhetipa majke u liku Perke, u njegovu njegujućem i pozitivnom aspektu, za razliku od onoga ranije ovjerenoga kroz odnos s Filipom, arhetipa ljubavnice, u Perki rađa nove osjećaje koji je čine slabom i ranjivom, a koji uvjetuju i promjenu stanja duha: *I malo-pomalo navučete na sebe kao luđačku košulju – kajanje. Treba se zavjetovati, treba se iskupiti (jer) zavjetnicima selo oprašta i ponovno im se primiče.* (Kurlani 1980: 240-241) Perku je slomio osjećaj napuštenosti u trenutku kad je bila najranjivija, kad je postala majkom ostala je bez ikakve zaštite trpeći kroz verbalno zlostavljanje i pokušaje fizičkih nasrtaja Krđinu divljačku seksualnu pomamu. I stvarno i simbolično bila je uništena i napuštena. Dopustila je sebi kajanje i to je bio početak njezine egzistencijalne urušivosti:

Mače zelenkaste obijesne oči koje bi poput risovke planule u zjenicama i dugo fištale plamenom otrovane, sad su majčinski umagljene i bojažljive, dugo tinjaju, do u zoru, podmigljivim mutnim sjajem, oteklina joj navještaju i podočja namodre. (Kurlani 1980: 204)

Najupečatljivije motivacijsko sredstvo kojim je lik Perke preobražen iz snaže i poželjne žene u patnicu ovjerenu tragizmom je grižnja savjesti koja se susreće na više mjesta u *Trilogiji*:

– *I to je naše zlo dilo. Ona umire od onog našeg grišnog časa ... zakuka ona prigušeno i stravično, a vid joj se pomuti kao u čudovišnom snoviđenju.*

– *Ona krvari otprije ... oдавно ... – reče Filip.* (Neisplakani 1989: 38)

[...]

Psuj me, psuj, imaš pravo, ne bi li se i time prije otkupila! (Neisplakani 1989: 55)

[...]

"Sve je to kazna božja, sve je to kazna božja" (Neisplakani 1989: 55)

[...]

Na ti ... – izusti – Na! Ispuni moj dug, na! To sam ja dužna, zavjet sam učinila ... tvojoj duci i tvojoj Anđeliji ... Potegni nož ... i ubi me ... Nisam pošla za tobom ... Pošla sam prije tebe ... da osvanem ... još koji dan uz njega ... našeg, maloga ... anđelčića .... A onda sam te ... opet čekala. Grišna sam ... grišna. Ubi me!

Pade, splasne, i posta kao stijena, crna i ledena.

U blatu, do njegovih nogu drhtaj ženskih ruku, koje mole i kupuju ponovno neki oproštaj ublačenim novcem. Drhat od zime i molbene, lude opsjednutosti. Koliko je tako puta gledao lepetavu pticu, koju je zgormio kamenom i kojoj je još u nekoj sporednoj žilici tekao žitak. I lastavicu je onu tako zgodio i ona je na krovu u bicu kuckala trenom

posljednjom vrućom kapljicom, a onda pala kruta već i zračna, nabučenog perja. A malo prije mu se učinilo da to nije Perka, već slika iz one kupole u donjosedskoj kapeli. Kao ona svetica⁶ koja je trnovu glavu Isukrstovu, njegov krvavoznojni otisak, posušila svojim siromaškim rupcem. (Neisplakani 1989: 57)

Motiv grižnje savjesti dodatno je osnažen Božićevim aludiranjem na biblijski motiv Veronike što se u korespondenciji s marijanskim motivom Čudotvorne Gospe Sinjske nameće kao mogući predmet daljnjih istraživanja u književnoznanstvenome smislu, ali i refleksija njihova sociološkog značaja u svijesti pojedinca i kolektiva.

Kompleksnost strukture ovoga osobitoga ženskog lika očitovana kroz navedene elemente emancipacije, a ostvarena bogatstvom Božićeva jezika, ukazuje se još jednom dimenzijom – dimenzijom mistike. Promotri li se pomno ovaj najkompleksniji ženski lik *Trilogije* kroz koprenu mistike, uočit će se niz intrigantnih mističnih elemenata ostvarenih kroz motive nestvarnoga, mitskoga, arhetipskoga i onostranoga koje je stalno prisutno u nekom temeljnom ishodištu ovoga lika što istodobno konotira narodnu predaju i kolektivnu svijest, ali i predrasudu. Dakle, iako je Perku život definitivno porazio jer ona *nosi dvije tuge, ženinu i majčinu* (Neisplakani 1989: 37) i za nju više ne postoji mogućnost sretnoga ishoda, pisac je ne degradira već njezino cjelokupno propadanje i konačan kraj zaodijeva velom mističnosti što u drugome dijelu karakterizacije postaje strukturnim elementom ovoga ženskog lika, a započinje opisom:

Lice joj u popodnevnom zimskom predmračju isjenčano, izdubljeno, poput zadimljenog drveta. Kao da su u tom trenu odmarala i stjecala novu snagu, kojom se morala neprestance održavati pustim salijetanjima nevidljivih stvorova, u koje je vjerovala. Činilo joj se, da su oni poboli mnoštvo, na brzinu stesanih, križića oko njene glave i misli su joj sahle, sablasne i grobne. (Neisplakani 1989: 37)

[...]

Žene govore još, da je naglo pobrkatila i da se vrze oko paprati; da nakrivljuje glavu da se nakljukala ljulja i da samovilaje noću kao prava bajalica ... šta sve babe ne naklapaju i šta sve nisu kadre naklapati! (Neisplakani 1989: 37)

Autorovim umješnim aluzijama i konotacijama lik Perke zadobio je novi pravac razvojnoga uobličavanja u kojemu do izražaja dolazi cijeli niz mističnih elementa koje Božić ugrađuje u karakterizaciju ovoga lika time oslikavajući opću refleksiju kolektiva prema "drugačijemu" pojedincu, ali istodobno dajući liku Perke snagu i moć koje u semantičkome i simboličkome smislu u sebi nose korištene mistične pojave i pojmove kao pokretačke motive gibanja kolektivne svijesti i sadržaja ovoga ženskog lika čija ustrajnost i odolijevanje životnom tragizmu može biti obrazloženo samo tom i takvom izvanrednom snagom odnosno mističnim stanjem donesenim kroz različite metafore, metonimije i poredbe:

Taman se uspentrao (Filip) na kamenu ravan, s koje mu je bilo lakše nastaviti do kuće, te udahnuo s olakšanjem, znojav i namučen – kad je ugleda nekoliko koračaja, gdje raste i mrkne iz magle svojim drhtavim obrisom, libeći se mekim životinjskim hodom, kao da mu se prikrada. Resasti skutovi pleta poput nazubljenih šišmiševih krila zalepeću na slabom vjetru i njemu se učini u tom trenu kao da ga je kosimice preletjela.⁷

⁶ Istaknula M. Š.

⁷ Istaknula M. Š.

Ugnu se nagonski i zaboravi da se prekrsti. (Neisplakani 1989: 29)

[...]

*Strašiš ka vukodlak!*⁸ (Neisplakani 1989: 55)

[...]

Sama samcata je rodila, pregrizla pupkovinu i zauzlala je na trbušćiću sinka. (Kurlani 1980: 239)

[...]

Na tri koraka razdaljine Perka se kao neko šumsko⁹, nevidljivo čeljade, izdiže glavom. (Kurlani 1980: 222)

[...]

Ima jedna trokutna ploča u zemlji niže buka Rude na koju seljaci ne bi za živu glavu stali nogom. To je onaj nostup gdje se "nečastivi nekoć jednom čučnuo" kad ga je Gospod vječnim lutanjem kaznio. I nesretan stranac neki tu je striljan za vrijeme Austrije je ga "niko nije upozorio na đavolji biljeg ukraj puta".

Perka je od njega zaklonila dijete prsima i leđima, u luku je obišla tragovo znamenje.

Ali tada je oćutjela u prsima i hladni dodir zlatnika. S veseljem pomisli da će ih darovati crkvi i božjim ugodnicima. Drhteći, požuri, dugo misleći da se kod one ploče jasno očitovao grešni spoj zlata s Luciferovim znakom. (Kurlani 1980: 252)

[...]

Perka je odmah drhtavo zgrabila u prsa i napipala među svojim ljekovitim bisagama dva Anđelijina zlatnika. Ne časeći časa ona ih je usula u plišani crkvenjački vlak koji je sakristan vukao po toj barovitoj zlatnocrpnici. I u tom trenutku olakšano je odahula kao da se otresla i uroka i grijeha i kobi svoje zlosretne. Milo je pogledala u čelo djetinje koje je virilo iz pleta, a onda skrušeno zahvalila Majci božjoj. (Kurlani 1980: 256)

[...]

Gara Silvestrova sluša i osjeća zamrle treptaje srca, a posije njih plâkanje stravičnog ledenila. "Ako je mrtva", pomisli užasnuto, "ako je mrtva ... onda je ... Irudica". Strah je spomenuti to ime i u sebi. Još kao cura, govorili su ljudi, još kao cura bila je mora, kao žena bila je vještica, a sad je – ako je mrtva Irudica, Irudica¹⁰ ... (Neisplakani 1989: 431)

[...]

Zaista, Perka je sebi nacijedila dosta jada. Stare žene su je počele odgonetavati: kloni se ona ljudskog razgovora, vele, i mirno objavljuje zločin svoj. Tumačile su, da joj se ogromna runava "Beštija" uvukla u tijelo.¹¹ Počele su se strašiti žute i zelene ocakline njenih subih i pribodenih očiju. Prihvatili su onda i drugi glasine o njoj. "Zloj kobilil mamusa, zloj ženi batina" – rikao je Krđo, a netko je nepoznat rastrubio zloguko:

U Kurlana gumno od vištica

Carica im Perka udovica! (Neisplakani 1989: 390–391)

⁸ Istaknula M. Š.

⁹ Istaknula M. Š.

¹⁰ Istaknula M. Š.

¹¹ Istaknula M. Š.

Psihološko diferenciranje lika Perke u odnosu na ostale aktere pojačava njezinu mističnost. U vremenu i na prostoru kad žena nema društveno značenje, niti se drži do njezina mišljenja Perku se "vidi i čuje", a kao kontrast takvom visokom aktancijalnom položaju, događa se neobičnost piščeva postupka kada se odjednom, na kraju romana *Neisplakani*, više ne zna što se s Perkom dogodilo nakon Krđina kamenovanja. Naime, na kraju drugoga dijela *Trilogije*, dakle na kraju romana *Neisplakani* eksplicira se da je Perka preživjela Krđino kamenovanje:

Žena sjedi uspravno, na klobučcu svojih crnih sukanja kao prevrnuti pečurka, tupo bulji preda se, mimo njih, končići krvavih suza spuzali joj niz bakrenobljede bore, ali lije je mirno, pokorno, strpljivo, kao oprano čudesnim unutrašnjim pomirenjem.

*Čuđenje im olakša dušu, čuđenje što je ostala živa*¹². (*Neisplakani* 1989: 433)

da bi se kasnije, pred sam kraj *Trilogije*, na kraju romana *Tijela i duhovi* "spoznalo", posredno preko lika Andrije, da Perka nije preživjela Krđino kamenovanje.

Biva li Perka naposljetku ipak pokorena patrijarhalnim diskursom koji na nesvjesnoj razini djeluje i iz njezine nutrine? Perku, kao jedan od najkompleksnijih ženskih likova *Trilogije*, pisac ne stavlja isključivo u funkciju muškarca. Njezin identitet, neovisno od prisutnosti muškarca u njezinu životu, egzistira. U književnoj stvarnosti ovoga romana Perka "živi" prije udaje, "živi" nakon muževljeve smrti, "živi" nakon Filipa, "živi" i nakon sinovljeve smrti. Perku legitimira vlastiti tragizam. Takvim legitimiranjem u odnosu prema pripadajućemu kontekstu ona opstaje jedino sama, u unutarnjoj osami, a egzistencijalna intima mjesto je kojim se ostvaruje njezina razlika. Međutim, pisac je Perki dao i jedinstvenu ulogu u široj zajednici, stavio je u funkciju primalje i poljuljao ustaljeni uzus društvenoga položaja žene toga vremena i prostora. Tako je Perka jedini kurlanski ženski lik koji ima zanimanje odnosno njezin položaj određen rodom biva promijenjen njezinom sposobnošću. Oznakom zanimanja koje joj pisac pripisuje stvara se, uvjetno rečeno, i Perkin intelektualni profil. Perka kao babica životno bitna u trenutku kad Anđelija treba roditi, s obzirom na to da postoji stvarna opasnost da će Filipovo dijete ako tko stručan ne pomogne, umrijeti, kao što je bilo s prvim Filipovim djetetom, u odnosu na Filipa muškarca, postaje nadmoćna. Kao proistek te situacije, Perka u trenutku erotskoga naboja ima mogućnost odbiti Filipa kao oženjenoga muškarca, međutim, Perkin se moralni kodeks, kako je već prikazano, probudio tek kasnije. Iako Perka nipošto nije *femme fatale* u književnopovijesnome smislu, svakako je fatalna žena za svoju ruralnu književnu stvarnost. Pisac je najprije predstavlja kao stasitu, poželjnu, samostalnu i društveno uvaženu ženu sa zanimanjem, a potom mijenja smjer karakterizacije ovoga ženskog lika zaodijevajući ga vlastitim joj tragizmom te joj kroz prizmu narodne predaje o morama, vješticama, irudicama i vukodlacima dodjeljuje elemente mističnosti koji su konotirani patološkom boli majke koja je usmrtila vlastito dijete. Pa, iako Perka nije *femme fatale*, sve čime je kolektiv ruži i kažnjava korespondira sa sudbinom *femme fatale*. K tome postaje fatalistična u svojoj nakani, u *svome zanosnom mrtvilu* (*Neisplakani* 1989: 35) da prema prvotnoj svojoj ideji, premjesti mrtvo dijete na drugo groblje, a kasnije, prihvaćajući misao da to nije dobro za djetetov spokoj, odlučuje ga ostaviti u

¹² Istaknula M. Š.

kurlanskoj zemlji, ali mu urediti grob. Ova nakana kao motivacijski postupak drži Perku na životu i inicira, radi ostvarenja materijalne mogućnosti da ostvari žuđeno uređenje dječjega groba s mramornim anđelčićima i križem, prodaju Perkine kuće Bikanu i razvoj događanja.

Idejno, Perka je jedan od glavnih ženskih likova kod koje se očituju elementi emancipacije odnosno gledano u simboličkim okvirima ona je, iako uvjetno rečeno, emancipirana žena. U književnoj stvarnosti Perka živi sama i samostalno. Izučila je zanat za babicu i jedina je u selu vična tomu zanatu. Osviještena je u svojoj putenosti i ne zatumljuje seksualni nagon koji u konačnici i realizira s Filipom, i to sinom neprijateljske obitelji. Pisac liku Perke daje višestruku i simboličnu ulogu. Pomnim čitanjem može se uočiti i doći do zaključka da njezina uloga babice ima trostruko simbolično značenje. Kao prvo, Perka je jedina babica u selu, dakle po tome je Perka jedinstvena. Kao drugo, ulogom babice pisac liku Perke daje ne samo životno važnu funkciju u vremenu i na specifičnome prostoru nego joj daje i društvenu funkciju. Snagom motiva babice, primalje, koji simbolizira i dolazak novoga života, pisac korespondira s kulminacijom mukotrpnoga života žene i nužnosti novih odnosa, novoga načina života. A kao treće i najvažnije, funkcija babice u službi je pokretača radnje i stvaranja Perkine prilike za odnos s muškarcem. Filip dolazi Perki upravo zato što je ona babica. Žena mu treba roditi, a nitko drugi u selu ne može mu pomoći, nego Perka. Bitno mu je Perkino znanje i njezina sposobnost jer o tome ovisi život njegove žene i njegova djeteta. Dakle, Perka je po svome znanju i sposobnosti nezamjenjiva jer ona zna i sposobna je što drugi ne mogu. U temelju takvih potreba da nauči zanat i sposobnosti da ga obavlja nagovještuje se ženska emancipacija. Ali ne jednostrana i jednostruka, već prožeta i protkana kompleksnošću odgovornosti koju sa sobom nosi.

Božić je ovomu ženskom liku dao društvenu funkciju koja po prirodi stvari uvjetuje kretanje, što znači promjenu mjesta i nove odnose. U mikrokozmosu Dalmatinske zagore likom Perke otvorene su vitrine čvrste tradicije i poljuljana moralna, etička te društvena pravila životne igre.

LITERATURA

- B a h t i n, Mihail. 1989. *O romanu*. Beograd: Nolit.
- B a r t h e s, Roland. 1979. *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit.
- B e a u v o i r, de Simone. 1982. *Drugi pol*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- B i t i, Vladimir. 1989. *Pripitomljavanje drugog*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- B o ž i ć, Mirko. 1980. *Kurlani*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- B o ž i ć, Mirko. 1989. *Neisplakani*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- B o ž i ć, Mirko. 1989. *Tijela i duhovi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- B r l e n i ć V u j i ć, Branka. 1980. "Poetika kompozicije romana *Kurlani* Mirka Božića. (Uvod u čitanje *Tijela i duhova*)". *Forum* 7–8: 298–314.

- Butler, Judith. 2012. *Psihički život moći: teorije pokoravanja*. Beograd: Centar za medije i komunikacije, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum.
- Diklić, Zvonimir. 2009. *Književnoznanstveni i metodički putokazi nastavi književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fink, Bruce. 2009. *Lakanovski subjekt: između jezika i jouissance*. Zagreb: KruZak.
- Flaker, Aleksandar. 1986. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Frazer, James George. 2002. *Zlatna grana: podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Freud, Sigmund. 2006. *Psihologija mase i analiza ega*. Beograd: Fedon.
- Frye, Nothorp. 1979. *Anatomija kritike*. Zagreb: Golden marketing.
- Jeličić, Živko. 1984. "Osobitosti Božićeva dramskog naboja". *Dani Hvarskog kazališta: suvremena hrvatska drama i kazalište (1955. – 1975.): eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru*. Split: Književni krug: 12–25.
- Kovač, Zvonko. 2001. *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Lacan, Jacques. 1986. *Četiri temeljna pojma psihoanalize: XI seminar/Jacques Lacan*. Zagreb: Naprijed.
- Lasić, Stanko. 1977. *Problemi narativne strukture*. Zagreb: Liber.
- Lešić, Zdenko (ur.). 2006. *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX. stoljeća*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Matanović, Julijana. 1997. *Prvo lice jednine*. Osijek: Matica hrvatska.
- Mayer, Hans. 1981. *Autsajderi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Milanja, Cvjetko. 1985. "Božićeva kurlanska trilogija". *Forum* 25, 50, 9: 439–457.
- Montalbetti, Christine. 2003. *Le personnage*. Paris: Flammarion.
- Musa, Šimun. 2009. *Studije i ogledi*. Mostar: Školska naklada; Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- Nemec, Krešimir. 2003. (2002.). "Čuvarica ognjišta, svetica, vamp. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća". *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste: 100–108.
- Oraić Tolić, Dubravka. 2007. *Muška moderna i ženska postmoderna*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Paglia, Camille. 2001. *Seksualna lica: umjetnost i dekadencija od Nefertiti do Emily Dickinson*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pateman, Carol. 2000. *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka.

- Pavletić, Vlatko. 2006. *Kurlanski bijesni čvor: trajni književni domet Mirka Božića*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pavletić, Vlatko. 2007. *Poetika korelacija: sveopća mreža odnosa*. Zagreb: Školska knjiga.
- Peleš, Gajo. 1966. *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945. – 1961.)*. Zagreb: Naprijed.
- Sablić Tomić, Helena. 2005. "Ženski likovi sa prijelaza stoljeća (na primjeru novela Josipa Kozarca, Živka Bertića, Joze Ivakića i Josipa Kosora)". *Gola u smu: o ženskom književnom identitetu*. Zagreb: Znanje: 49–63.
- Schiffler-Premec, Ljerka. 1981. "Između sudbine i historije. Žena u romanu Mirka Božića 'Tijela i duhovi'". *Žena* 5–6: 73–78.
- Selaković, Milan. 1974. "Jalov i šugav život kurlanski". *Republika* 30, 10: 1069–1078.
- Solar, Milivoj. 2000. "Karakterizacija ženskih likova". *Granice znanosti o književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić: 62–78.
- Šicel, Miroslav. 1990. "Kurlanska trilogija Mirka Božića". *Ogledi iz hrvatske književnosti*. Rijeka: Izdavački centar: 169–180.

LE RÔLE DE PERKA DANS *TRILOGIJA O KURLANIMA*
DE MIRKO BOŽIĆ

Dans *Trilogija o Kurlanima* de Božić, on va à la rencontre de toute une série de caractères féminins dont la représentation varie de la fréquente parution à la rencontre sporadique et rare. L'auteur construit immédiatement certains d'entre eux en décrivant leur apparence, situation émotionnelle et statut social. À travers les dialogues et monologues, il concrétise leurs relations homme/femme et femme/femme, mais indirectement dégrade leur relation avec le collectif. Ces caractères féminins, artistiquement accomplis de façon extraordinaire, sont élevés au niveau de l'idée par laquelle, entre autres, est décrite Perka, à laquelle on s'intéresse dans ce travail. Il est question d'un caractère féminin violent mais aussi chaotique que Božić réalise à travers un mélange polyphonique d'amour, de mort et de douleur. L'expression exceptionnelle des éléments du naturalisme par laquelle l'auteur intensifie ce caractère prend toute son ampleur dans l'élémentarité de la langue de Božić, de laquelle ressort en fait la force de sa créativité littéraire.

MOTS CLES: *le caractère de Perka, la caractérisation, Trilogija o Kurlanima*